

Racionalita v poezii Miroslava Červenky a Miroslava Holuba

Mluvíme-li o reakci na strnulá schémata, jaká byla uplatňována v české poezii ve stalinské době začátku padesátých let, pak je vhodné pro její charakteristiku uvést soudobý citát z článku Jozefa Bžocha Glosy k mladé české poezii, uveřejněného v třetím ročníku časopisu Květen¹: „Kdesi na začátku snah mladé české generace byl protest; nesouhlas s uměním, které výhrůžně napínalo své falešné bicepsy a z výšky vratkých tribun přednášelo Velkou Frázi.“

Členy redakční rady časopisu Květen byli také básníci Miroslav Červenka a Miroslav Holub. Ačkoliv je mezi nimi jistý věkový rozdíl (mladší Červenka narozen v roce 1932, Holub 1923), přesto Červenka knižně debutoval dříve. První Červenková kniha Po stopách zítřka vyšla již roku 1953, kdežto Holubova Denní služba až v roce 1958.

Miroslav Holub pro nezvyklou racionalitu uplatňovanou v básních se dočkal velké pozornosti již na konci padesátých let a Miroslav Červenka v jednom článku v Květnu² považoval Josefa Bruknera a Holuba za básníky, kteří byli nejvíce zasaženi „poezií všedního dne“.

Leckdo se ovšem bude ptát, proč kladu nesporně racionálního Holuba vedle Červenky, o němž napsal Vladimír Karfík v nedávno vydaném souboru Červenkových básní Strojopisná trilogie³, že jeho osobnost „svými kořeny tkví daleko před symbolisty až někde v Máchovi“. Nesouhlasím s tímto kategorickým tvrzením Karfíkovým, ale na druhé straně nemíním prohlášovat, že Červenka je stejný racionalista jako Holub.

Ostatně může vzniknout otázka, co to vlastně je racionalita v poezii. Je například mimořádné mistrovství Nezvalovo, s nímž tvořil rýmy, projevem „rationality“? Je podle Žirmunského racionalistickou poezií ta tvorba, kde opakování je spojováno s významovými změnami, na rozdíl od básnictví emocionálního, hudebního?⁴ Patří nezbytně k charakteristice moderní racionalistické poezie, že asimiluje vědecké poznatky a používá terminologie technické a z různých oborů vědy, u Holuba právě z medicíny?

Když Ján Škamla srovnával Žáryho a Miroslava Holuba⁵, neuváděl u Holuba vůbec termín „racionalita“, mluvil jen o tom, že mu schází verbalismus a samoúčelnost metafory: „Povrchovo ozdobné príznaky poetickéj bižutérie, blýskavý obrazný balast, ktorý nemá svoje priame bezprostredné spojenie s vnútram, povedal by som, s dušou básně, sa z veršov vytratil.“

1) Květen 3, 1957-58, str. 669.

2) Holub a Brukner, Květen 3, 1957/58, str. 605-609.

3) Československý spisovatel, Praha 1992.

4) Právě podle této teze Žirmunského považuje Červenka Holuba za básníka racionálního (v článku Holub a Brukner, viz pozn. 2).

5) Ve stati Slovo a čas (K problémem básnického slovníka i obrazu v Žáryho a Holubových zbírkách), v knize

Zřejmě bychom nenašli přesné vysvětlení, jak chápat „racionalitu“ v poezii. Bohumil Svozil považuje Holubovu poezii především za intelektuální⁶ a za jeden z hlavních rysů jeho básní určuje skutečnost, že tyto verše se většinou zdržují v přísně vymezeném, pevně uzavřeném námětovém prostoru a obraz člověka je tu stažen jakoby do jediného bodu, je orientován k jednomu rysu.

Přesto budu podle jistých hledisek zkoumat ještě další možnosti, jak mluvit o racionalitě u Holuba a zčásti též u Červenky. Pro toto základní vymezení pojmu racionality budu klást vedle sebe protiklad rozumu a srdce, jinými slovy střízlivé traktování skutečnosti a naproti tomu projevy citu. Omezím se pouze na Holubovu a Červenkovu poezii do roku 1963, kdy u obou dochází k jistému předělu.

Nejprve si všimnu, koho oba básníci oslovují, tedy jaká jména užívají ve vokativu, nakolik se obracejí k vnější skutečnosti. V první sbírce *Po stopách zítřka*⁷ oslovuje Červenka především konkrétní věci, je to několikrát země, dále cestičky, harmonika, vlašťovky, tramvaj, milá, soudruzi. Oslovuje též přírodní jevy, jako jaro, povodeň, vítr, mlha, světlo. Jen výjimečně apostrofuje abstrakta: radost, nadšení, závrať. Takovýto poměr oslovení představuje věčný, dá se říci racionální pohled Červenkův na vnější svět, který vidí a přijímá v jeho konkrétnosti a věčnosti. Koneckonců když mluví o své lásce k osvoboditelům, sám ji nazývá „žhavou“ a „konkrétní“.⁸

V druhé sbírce *To jsi ty, země*⁹ sice ještě několikrát znovu oslovuje zemi, dále lesy, lidi, kritika, ctitele a Vltavu, ale je tu již více obecných pojmů, jako život, osud, čas, láska, ba dokonce komunismus. Svou poezii nechápe jako návrat k Máchovi nebo k romantice, naopak spíše v inklinaci k rozumovému pojetí života, jak to vyjadřuje oslovením v básni *Moje poetika*: „vzpíne se ve střízlivé kontuře, / má štihlá sloko.“ Červenková obraznost je uzemněná a racionální - když oslovuje komunismus, pak používá přímo zednické terminologie: „A přec můj verš jak jiní zedníci / tě zdí a omítá a ztěšňuje.“¹⁰

Ponechávám stranou bližší charakteristiku těchto sbírek, jež jsou příliš svázány s naivní vírou některých vrstev mládeže z padesátých let, o níž u Červenky Bohumil Svozil říká¹¹, že vlastně šlo o mýtus symbolismu, aktualizovaný socialistickou eschatologickou ideologií. Nicméně musíme konstatovat, že v další sbírce *Lijáky*¹² se již Červenková poetika mění, ostatně tato sbírka zahrnuje verše z let 1956-1959, kdy básník byl vtažen do okruhu časopisu *Květen*. Ještě tu oslovuje dlaždiče a revolucionáře, když vyslovuje nadšení z rozvoje sovětské raketové techniky, spálená města a zřícené věže, když odmítá vyzbrojování Německa, ale jeho poezie se již odhmotňuje, jak ukazuje verš „tisíc věcí, má tího, ti visí v patách“¹³, a „dobrou noc, hvězdy, já jsem unavená voda“.¹⁴

K těmto duševním polohám zcela směřoval ve sbírce čtvrté s názvem *Hra na hvězdy*.¹⁵ Pokud zůstaneme jen u apostrof, nenalezneme zde žádné přímé oslovení lidí nebo věcí vnějšího světa, kromě zdůvěrnělého vztahu k milé, kterou oslovuje též obrazně: „Ty můj

Cesta k poetickému, Bratislava 1970, str. 103-122.

6) Víle k intelektuální poezii (O básnické tvorbě Miroslava Holuba), Praha 1971.

7) Mladá fronta, Praha 1953.

8) V básni *Sovětským lidem*.

9) Mladá fronta, Praha 1956.

10) V básni *Jak dítě hrající si před domem*.

11) Viz pozn. 6.

12) Mladá fronta, Praha, 1960.

13) *Báseň o tíze*.

14) V básni *Jak dítě v mlze na okně*.

15) Mladá fronta, Praha 1962.

popálený plamení.“¹⁶ Ale Červenka se nyní obrací také k sobě veršem: „Blázínku, co jsi skrýval?“¹⁷ Zatímco v prvních sbírkách se jevil jako pevný budovatel šťastného nového světa, nyní vyjadřuje skepsi: „Na řece vážných vod / tancuje pěna duhová / praská to a šustí nemá to význam / a to jsem já.“¹⁸ Odklon od schematické poetiky počátku padesátých let je u Červenky nyní vyjádřen též převahou volného verše bez interpunkce.

Celkově méně apostrof je u Holuba. V první sbírce *Denní služba*¹⁹ oslovuje budfk, nosiče uhlí, Einsteina, křesťany, biskupa, generála, lazary v nemocnicích, korouhvičky, ve druhé sbírce *Achilles a želva*²⁰ jen svatou Janu z Arcu, ve *Slabikáři*²¹ v jistém ironickém postoji (jde o pozadí elektronických počítačů) pouze básníky: „Spočítají vám / všechny ty plátky růží / a duše nesmrtelné, / poetové.“²²

V další sbírce *Jdi a otevři dveře*²³ už neoslovuje věci a množství lidí, jen přátele²⁴ a soudruhy.²⁵ Zdá se, že tato poezie je značně neosobní, vychází z básníka a jakoby na něm ulpívá. Stejný pocit nadosobnosti a nepřesahu máme i při čtení sbírky *Kam teče krev*.²⁶ Zde neoslovuje už nikoho kolem sebe, je to poezie vztahově podobná chladným fotografiím z výzkumného lékařského prostředí, jež knihu doprovázejí. Ale v časově souběžné sbírce *Tak zvané srdce*²⁷ se Holub obrací na přátele, soudruhy, Hamleta a bytost, již nazývá miláček.

Lze říci, že zatímco Holubovy kontakty se světem jdou od širších vztahů až k jistému osobnímu odpoutání, k jakési zasklené pozorovatelské izolaci, u Červenky je to proces téměř opačný, kdy od vnějškových, prázdných a ve skutečnosti neosobních gest dospívá k niternému souznění s lidskými osudy.

Hledejme nyní, zda jsou u obou básníků nějaká výrazná epiteta spojená s citovým hnutím. U Červenky ve sbírce *Po stopách zítřka* je nejméně často používaným přívlastkem slovo *radostný*, dále tu najdeme *šťastný*, *okouzlený*, *prudký*, *veliký*, *světlý*, *tančící*, *pevný*, *posvěcený*, *prostý*, *zjasněný*, naproti tomu jen u obrázku ze života Havlíčka Borovského jsou přídavná jména *smutný*, *opuštěný*, *chladný*. První Červenková sbírka i takto vyjadřuje v duchu tehdejší doby rozumný a nekomplikovaný vztah ke světu. V další sbírce *To jsi ty, země již není plakátových charakteristik kolektivní radosti*, ve vztahu k milé se používá epitet *šťastný*, *znavený*, *nejistý*, *těšivý*, *něžný*, *udivený*, *vroucný*, *laskavý*, *marný*, *bázlivý*. Sbíрка *Lijáky* má velmi málo epitet spjatých s citovou charakteristikou, jen láska může být „ztěžštěná“ a v kapsách má „touhy přespříliš těžké“.²⁸ Rovněž ve sbírce *Hra na hvězdy* je vidět ještě větší střízlivost, epiteta vyjadřující cit jsou ojedinělá a bolestně zhutnělá: *ukřižované okouzlení*, *krvává touha*.

Má také Holub citově zabarvená epiteta? Ve sbírce *Denní služba* jsou to falešné slzy světél, přříliš veliká bolest, bzučivé svědomí kuchyní, pučící ucho naděje, sladká oválná láska, uštvané sovy srdcí. Holubova epiteta vztahující se k citu mají jistý ironizující a relativizující podtext, v další sbírce *Achilles a želva* pokračuje ve stejném rázu: *pracující duše*, *nitkový*

16) V básni *Už sis mě označila*.

17) V básni *Básník*.

18) V básni *Pozdní vločky se třítí o asfalt*.

19) Československý spisovatel, Praha 1958.

20) *Mladá fronta*, Praha 1960.

21) Československý spisovatel, Praha 1961.

22) V básni *Elektronické počítače*.

23) *Mladá fronta*, Praha 1961.

24) V básni *Váha*.

25) V básni *Třeba*.

26) Československý spisovatel, Praha 1963.

27) *Mladá fronta*, Praha 1963.

28) V básni *Ixion*.

veletok naděje, nahá harmonie, sisyfovské plazení srdce a pak kovově racionální charakteristika: pravá, rukodělná, nezmrazitelná radost. Sbíрка Slabikář mluví jen o vrzavé lásce hrobařků a o biosyntéze nehmataelného štěstí. V knize Jdi a otevři dveře není vůbec epitet vztahujících se k citu, je zde pouze řeč o „mapě tak zvané duše“.²⁹ Další sbírka nese název Tak zvané srdce a v ní Holub ještě více ironizuje běžný cit. Sny jsou tu elastické, srdce je oválné, svalnaté, pichlavé, zplihlé, mohutné, krychlové, vesele kulaté, radost je u něho zelená, naděje purpurová. Mluví-li o slze, pak je průhledná, neobydlená, naprosto zbytečná. Výslovně zde říká o své poezii: „nevěřím na rozpínání knoflíků na duši.“³⁰ Bezcitná racionalita Holubova ve sbírce Kam teče krev mluví zde jen o rovnováze všeho, tj. přiměřené utrpení, přiměřené ulehčení, přiměřená naděje.³¹ Ale pod tímto chladným Holubovým výrazem je nesnesitelná vibrace citové intenzity, jak uvádí v básni Galoše: „Každý máme své galoše pro vstup / do našeho Osmého Nitra, / Kam je nutno vstoupit neslyšně, / nepozorovatelně, polehoučku / a nezanechat stop.“ - „Neboť tam je do nemožnosti napnutý / výkřik, / Tak tichý / tak tichý / tak tichý / jako exploze hvězdy.“

Ačkoliv míra racionálního přístupu ke světu je u obou básníků rozdílná, přece se ještě v něčem sbližují. U Holuba je báseň nejčastěji statický obraz, u Červenky vyvíjející se vztah. U obou však najdeme typy básní, jež jsou tvarově podobnými momentkami ze světa. Holub má např. básně Napoleon, Voják, Alexander Veliký, Jeanne d'Arc, Mucius Scaevola, Goethe,³² nebo Vodník, Polednice, Elegán, Posluchač, Potápěč, Malíř, Strojvedoucí,³³ rovněž Okrskový vedoucí NSDAP, Diskobolos.³⁴ Podobnou metodou tvořil Červenka ve sbírce Hra na hvězdy, kde má básně holubovského typu, jako Řidič tramvaje, Ošetřovatelka, Herec u magnetofonu, Básník, Zámečník, Pradlena.

Červenka i Holub byli ovlivněni dobou zvanou „budování socialismu“ a reagovali na ni podle své přirozenosti. Setkali se pak nejen v redakčním kruhu Května, což svědčí o jejich sbližení s „poezií všedního dne“, ale také v některých tvůrčích charakteristikách, jejichž dílčí úsek jsem se zde pokusil podat.

29) V básni Cesta.

30) V básni Studie k problému poezie.

31) V básni Hostina.

32) Ve sbírce Achilles a želva.

33) Ve sbírce Jdi a otevři dveře.

34) Ve sbírce Tak zvané srdce.